

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8-9 КЛАСАХ

У статті акцентовано увагу на значенні культурологічної складової при вивченні історії України у загальноосвітніх навчальних закладах. На основі теоретичного і методичного аналізу проблеми та результатів проведеного дослідження автором обґрунтовано педагогічні умови ефективної реалізації культурологічного змісту навчального матеріалу шкільного курсу історії України у 8-9 класах, зазначено, що вивчення історії розвитку культури є визначальним у вирішенні завдань виховання та формування світогляду підростаючого покоління.

Ключові слова: *культура, культурологічний підхід, культурологічний зміст, історія України, історико-культурний процес, пам'ятки культури, виховання, уроки історії, архітектура, образотворче мистецтво, література.*

Реформування змісту загальноосвітньої підготовки учнів у сучасній школі вимагає нових підходів на шляху оновлення та вдосконалення форм, методів і засобів навчання і виховання. Ключовими напрямками державної освітньої політики, як зазначається у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки мають стати «реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти» [5, с.3], «прилучення дітей та молоді до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури» (Державна національна програма «Освіта» [3, с.645]. Цим самим у відповідності з пріоритетами загальнолюдських цінностей однією із важливих функцій школи в культурно-духовному і соціально-політичному розвитку суспільства є культурно творча функція, котра полягає у вихованні людини культури, здатної до самовизначення і продуктивної творчої діяльності щодо створення культурного середовища.

Метою навчання вітчизняної історії у загальноосвітньому навчальному закладі є виховання в учнів національної ідентичності та почуття власної гідності в процесі осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії та культури України в контексті історичного процесу, ознайомлення їх з духовними і культурними надбаннями та цінностями, національними, історико-культурними традиціями українського народу і світової цивілізації в цілому.

Питання матеріальної і духовної культури українців, етнічного складу населення України і сучасних етнічних процесів досліджували Л. Артюх, Г. Горинь, В. Горленко, Ю. Лашук,

Т. Косміна, О. Кравець, В. Наулко, Т. Ніколаєва, С. Павлюк, В. Самойлович, В. Скуратівський та ін.

Культурологічний підхід щодо формування національної самосвідомості здійснено у ряді наукових праць А. Бойко, М. Боришевського, В. Жмира, В. Мартинюка, Т. Мацейків, Ю. Римаренка, Б. Ступарика, Д. Тхоржевського та ін. На їх думку, історико-культурна спадщина українського народу є основою формування у підростаючого покоління національної самосвідомості, визначає світогляд та естетичні ідеали через усвідомлення багатства національної культури.

Проблемі історико-культурного наповнення ефективної реалізації культурологічного змісту історії України присвячені дослідження українських істориків В. Александровича, Я. Верменич, І. Гирича, В. Даниленка, О. Мовчан, П. Попович та ін.

До питань теорії викладання історії культури звертались у свій час радянські автори К. Агібалова, В. Васильєва, Г. Донський, Г. Косова, Д. Ліхачов, В. Сільвестров, Г. Цвікальська та ін., але єдиним посібником для вчителя з питань культури в курсі історії СРСР (XI-1917 р.) був посібник Г. Косової «Вивчення питань культури в шкільному курсі історії СРСР: 7-10 кл.», у якому на конкретному матеріалі і на основі розроблених автором уроків показано зміст, форми і методи щодо вивчення питань культури, роботи учнів з культурологічним матеріалом та необхідність опанування ними культурною спадщиною, що має виховне значення [4].

У 90-х роках ХХ століття, в процесі переосмислення історичного процесу з нових методологічних позицій питання культури і особливості вивчення з учнями культурологічних тем відображені у науково-методичних працях К. Баханова, О. Фідри, В. Власова, З. Донець, А. Калініної, О. Коляди, А. Кондрацької та ін.

Методам і засобам культурологічних уроків, у яких важливе місце посідають пам'ятки культури, мистецтва, твори художньої літератури, присвячені праці В. Александрович, Н. Венцевої, В. Комарова, О. Крижанівського, В. Островського, В. Нартової, Г. Серової, Н. Харківської та ін.

Розкриваючи культурологічний підхід у вихованні учнів на уроках історії України варто зупинитись на дисертаційному дослідженні Гаврилюк Ж.М. «Методика реалізації культурологічного змісту шкільного курсу історії України у 8-9 класах», у якому на основі теоретичного обґрунтування і результатів дослідно-експериментальної роботи обґрунтовано методичні умови та розроблено авторську модель щодо вирішення цієї проблеми. Культурологічний зміст у шкільному курсі історії України, за переконанням автора, є багатоаспектною цілісною системою, що поєднує вивчення різних галузей культурного процесу. Проте в запропонованій авторській методиці реалізації

культурологічного змісту навчального матеріалу шкільного курсу історії України у 8-9 класах, надаючи пріоритет урокам культурологічного змісту, недооцінюється значення міжпредметних зв'язків та інтегрованим урокам, які покликані систематизувати знання учнів у різних галузях вітчизняної культури.

Таким чином, необхідність впровадження культурологічної складової у зміст курсу історії України та недостатня розробленість питання реалізації культуротворчої функції у вихованні учнів зумовили вибір теми статті: «Культурологічний підхід у вихованні учнів на уроках історії України у 8-9 класах». Тому метою статті є теоретичне обґрунтування та умови ефективної реалізації культурологічного підходу у вихованні учнів на уроках історії України у 8-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Поняття «культура» є висхідним, формоутворюючим для визначення сутності культурологічного підходу до вивчення історії, культурологічного змісту історичної освіти, культуровідповідності тощо. Тому одним із найважливіших напрямків сучасної освіти є її культурологізація, тобто введення елементів систематизованого культурологічного знання в усі сфери як загальної, так і спеціальної освіти.

Під культурологічною освітою в загальноосвітній школі розуміють освіту учнів засобами культури, створення цілісної картини розвитку культурно-історичних епох у свідомості учнів, розглядати їх як суб'єктів культури. При цьому культура є головним цементаючим чинником, який зміцнює і об'єднує людей у суспільство, створюючи собою складний, багатоповерховий і глибоко структурований соціокультурний комплекс. У сучасній методиці навчання історії України у загальноосвітніх навчальних закладах на основі новітніх педагогічних технологій використовують різні підходи щодо розбудови системи шкільної історичної освіти. «Серед цих підходів важливе місце займає і культурологічний підхід, який дозволяє розглядати освіту як одну із основних складових культури і цивілізації» [6, с.19]. У сучасних умовах саме культурологічний підхід сприятиме гуманізації освітньо-виховного процесу, розвитку особистісно-ціннісного ставлення учнів до культури та навколишнього світу, їх здатності до сприйняття, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні.

Культурологічний зміст у курсі історії України у 8-9 класах слід розглядати як систему відомостей про культурно-мистецькі надбання українського народу, закономірності розвитку історико-культурного процесу в українських землях у XVI-XIX ст., сукупність способів навчально-пізнавальної діяльності й ціннісних орієнтацій учнів, оволодіння якими забезпечує формування у них компетентностей та забезпечення їх всебічного розвитку.

Культурологічний зміст у шкільному курсі історії України можна розглядати у двох аспектах: а) загальному, оскільки по-

няття культура включає такі складові, як політичну, правничу, економічну, мілітарну, культуру повсякденності, екологічну, ва-леологічну та ін. З цієї точки зору культурологічний зміст присутній у кожному розділі та темі з історії України; б) локальному, оскільки в навчальній програмі є власне культурологічні теми на уроках історії. Саме вони у дослідженні визначені як уроки культурологічного змісту. Такі заняття присвячені розвитку вітчизняної та світової культури і передбачають вивчення різних областей культурного процесу: науки, освіти, побуту, фольклору, громадської думки, літератури, мистецтва та ін. Основою структурування змісту таких уроків слугує культурно-історичний підхід, що розглядається як синтезуючий фактор побудови культурологічного змісту, зокрема в курсі історії України.

Аналіз науково-педагогічних та методичних напрацювань останніх років дає підстави стверджувати, що навчальний матеріал уроків культурологічного змісту передбачає, окрім фактологічних відомостей, дослідження учнями загальних закономірностей історико-культурного процесу у цілому, а також виявлення закономірностей розвитку культури певного періоду, особливостей її існування в конкретно-історичному часі і просторі. Тому цей зміст відповідає пріоритетам навчання історії у відкритих суспільствах: баченню історії у контексті поліетнічності, мультикультурності та поліконфесійності.

Зміст уроків культурологічного змісту потребує врахування вимог полікультурності в освіті, зокрема формування в учнів розуміння розвитку світової культури як діалогу різних культур, культурного різноманіття як головної засади цього діалогу, самоцінності культури кожного народу і особистості, неповторність внеску народів до скарбниці світового культурного процесу. Вони мають показати історію вітчизняної культури як наслідок етнічного та національного різноманіття, і таким чином бути ресурсом національної консолідації, забезпечувати усвідомлення учнями українського суспільства й культури як багато культурних, розуміння ними важливості й переваги культурного розмаїття для національної історії.

Виховним результатом опанування учнями культурологічним змістом у навчанні історії є розвиток у них інтересу і толерантності як до всіх народів світу і України, так і до окремих їхніх представників, усвідомлення ними безперервності духовного розвитку, культурних традицій, цінності пам'яті поколінь. Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що культурологічний зміст навчального історичного матеріалу є багатоаспектною цілісною системою, що поєднує вивчення різних областей культурного процесу: розвитку науки, освіти, побуту, фольклору, громадської думки, літератури, мистецтва тощо на різних етапах історичного процесу.

Культурологічний навчальний матеріал підручників шкільного курсу історії України у 8-9 класах в основному зосе-

реджено на вивченні українського етносу, його історії, етногенезу і формування української нації, території, діаспори, духовної культури українського народу, мови, науки, освіти, мистецтва, обрядів, звичаїв, релігії та матеріальної культури. Він вимагає особливого підходу і виконує важливу роль у пізнавальному процесі учнів, дозволяє розвинути у них потребу розуміти людину іншого часу через культуру. Твори культури є результатом своєрідної духовно-практичної діяльності людини-митця, що втілюють у художній формі естетичну оцінку тих чи інших явищ історичної дійсності, а культурологічні об'єкти є засобами доведення до учнів етичних та естетичних оцінок, ідеалів, фактів естетичного виховання.

Питання розвитку української культури для учнів 8-9 класів охоплює період XVI-XVIII століття. У цей час утвердились і закріпились її національні форми і традиції. Поетичне мистецтво і музика були тісно пов'язані з історичними подіями, де на рівні емоцій і почуттів проникали в саму суть осмислення історії.

Вивчення історії книгодрукування сприяє усвідомленню учнями його революційної ролі в культурному, громадському і духовному житті українського народу, оскільки перші українські видання увійшли у духовну скарбницю українського народу і світової культури.

В означений період важливе місце займає розвиток освіти в Україні, пов'язаний з виникненням і діяльністю Острозької Академії та її вплив на розвиток освіти православних народів. Невід'ємною складовою культурологічного змісту, що має виховне значення, є питання про появу і діяльність братських шкіл, неправославних навчальних закладів (єзуїтські колегії, протестантські школи) і, без сумніву, роль Києво-Могилянської академії як єдиного вищого навчального закладу Східної Європи.

Ідеї Відродження і реформації, на що варто звернути особливу увагу, позначилися на розвитку української літератури, які проявилися у творчості українських латиномовних письменників, хоча канони ренесансного класицизму в літературному процесі України проявилися значно менше, ніж в інших європейських літературах.

Важливо відзначити, що культурологічний зміст курсу історії України подано у переліку пам'ятників (об'єктів) архітектури, скульптури, образотворчого мистецтва у підручниках для учнів 8-9 класів. Вивчаючи пам'ятники культури: архітектури, скульптури, живопису і прикладного мистецтва, учні умовно вступають в діалог з їх авторами, адже в діалозі минулого і сьогодення реалізується зв'язок епох і особлива приваблива сила художньої культури. Саме слово і художній образ роблять таке спілкування близьким і зрозумілим кожному. Крім того, використання ілюстрацій, як традиційних для підручників, так і введених у навчальний обіг, які присвячені да-

ному періоду (картини відомих художників, пам'ятки архітектури, скульптури і прикладного мистецтва) є матеріалом для естетичного виховання і загальнокультурного розвитку учнів.

В останні роки вченими та методистами розроблено навчально-методичні комплекси з історії України для 5-9 класів, які значною мірою сприяють успішному засвоєнню і систематизації учнями знань з історії. Серед них варто виділити навчально-методичний комплекс В. Власова, який включає підручник, робочий зошит, завдання для тематичного оцінювання. Належна увага тут приділяється вивченню культурологічного матеріалу, а особливо пам'яткам культури. На сторінках посібників розміщено ілюстрації та світлини визначних пам'яток вітчизняної культури, їх реконструкцій, що дає можливість учням порівнювати та аналізувати ці твори. Методичний апарат комплексу дозволяє вчителю застосовувати різноманітні форми, методи і прийоми для ефективного вивчення та виховання поваги до духовної спадщини минулого та формувати у школярів почуття прекрасного [1].

При відборі культурологічного змісту курсу історії України враховуються вікові особливості учнів 8-9 класів, їх інтереси і схильності із врахуванням специфіки шкільної освіти. Водночас слід зазначити, що завдання дати школярам ґрунтовні і систематичні знання з історії української культури авторами підручників не повинно ставитись. На нашу думку, важливіше навчити учнів розуміти мову мистецтва, сформувавши інтерес до самостійного вивчення культурологічного матеріалу. І це цілком зрозуміло, оскільки через переважаність навчального матеріалу, обмеженість у часі учні не можуть на достатньому рівні зрозуміти глибинну сутність, виражену творцем і епохою в пам'ятках культури.

Для дослідження стану реалізації культурологічної складової у курсі історії України у 8-9 класах було проведено опитування серед 68 учителів історії, слухачів курсів підвищення кваліфікації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

На запитання: Наскільки, на Вашу думку, відображено у програмі курсу історії України культурологічну складову?, 41% респондентів вважають, що досить повно, 52% – недостатньо, а 7% з відповіддю не визначилися. У відповіді: Які труднощі виникають під час вивчення культури на уроках історії України у 8-9 класах? серед головних причин учителі історії виділяють надмірну персоніфікацію теми (29%), переваження фактичним матеріалом та його деталізація (23%), обмаль часу для опрацювання додаткової літератури (37%), посилену та тривалу підготовку до зазначених тем через недостатній рівень культурологічної підготовки (11%). Відповідаючи на запи-

тання: Якими джерелами, окрім підручників, Ви користуєтеся у роботі над реалізацією культурологічної складової?, переважна більшість респондентів (47,6%) зазначили, що надають перевагу Інтернет ресурсам, 36,3% – додатковій літературі, яка знаходиться у фондах шкільних та місцевих бібліотек. Крім цього, 10,3% вчителів історії використовують фахові періодичні видання і 5,8% – матеріали, зібрані під час екскурсій.

Учителі, як підтверджують результати опитування, не мають достатньої кількості довідкової літератури, відповідних методичних розробок та рекомендацій з даної проблеми, а шкільні підручники, на їхню думку (65,8% респондентів), недостатньо сприяють реалізації культурологічного змісту в курсі історії України. Також жоден із опитаних учителів історії не відповідає на запитання щодо використання передового педагогічного досвіду в реалізації культурологічного змісту при вивченні історії.

Результати проведеного дослідження у Кам'янець-Подільських НВК №№ 3, 13, 16 та Маківському і Шатавському НВК Дунаєвецького району Хмельницької області щодо рівня сформованості в учнів 8-9 класів культурологічних знань (розуміння поняття «культура», знання про основні пам'ятки вітчизняної культури IX-XIX століть) й умінь (виявлення ролі культури в особистому досвіді учнів) дають підстави для твердження того, що серед них переважають учні з середнім рівнем такої сформованості (56,5%), значно менше (19,2%) з високим рівнем, а 23,4% учнів мають середній рівень. Ці показники засвідчують, що реалізація культурологічного змісту в курсі історії України здебільшого ведеться традиційно, без чіткого планування передбачуваних результатів та урахування специфіки матеріалу. Так, при вивченні культури XIV-XIX століть найпоширенішими є дві межі – надмірна теоретичність перетворюється на самоціль, гру з поняттями, з одного боку, і перехід до розважальності, передавання яскравих, цікавих фактів з іншого; питання культурологічного розвитку мають «галузеву, оглядову структуру» [2] в підручниках; культурологічні теми для авторів підручників існують у вигляді «здобутків» – мистецьких пам'яток, літературних творів, тощо. Досягнення культури найчастіше використовується з метою возвеличення здобутків рідного народу через замовчування здобутків іншими.

Таким чином, аналіз результатів дослідження переконує, що реалізація культурологічної складової вимагає цілеспрямованого відбору інформаційного матеріалу, відповідної системи роботи, достатньої кількості довідкової літератури, відповідних методичних розробок та рекомендацій з метою виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до пам'яток культури, потреби « спілкування » з творами літератури й мистецтва та вміння знаходити в них духовно-ціннісні орієнтири.

Культурологічний зміст у шкільному курсі історії України у 8-9 класах як один із компонентів предметного історичного змісту

є системою відомостей про культурно-мистецьке надбання українського народу, закономірності розвитку історико-культурного процесу на українських землях у XVI-XIX століттях, сукупності способів навчально-пізнавальної діяльності та ціннісних орієнтацій, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток учнів.

Реалізація культурологічного змісту у навчанні історії передбачає застосування аксіологічного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів. На цій основі визначено педагогічні умови реалізації культурологічного підходу у вихованні учнів на уроках історії України у 8-9 класах:

- формування в учнів відібраної на основі методично обґрунтованих критеріїв системи культурологічних знань про тенденції розвитку культури України у XVI-XIX століттях;
- стимулювання інтерес учнів до постатей видатних учених, діячів літератури і мистецтва;
- забезпечення формування в учнів 8-9 класів умінь аналізувати культурологічні факти і застосовувати такі знання з метою формування гуманістичних духовних цінностей, розвиток естетичного смаку;
- застосування учителем сукупності методів, форм і засобів навчання, що уможливають оптимальну реалізацію виховного аспекту й розвиток творчої складової пізнавальної діяльності учнів;
- забезпечення багатоаспектного підходу до навчання учнів 8-9 класів щодо розуміння ними явищ культури через проведення інтегративних уроків та поглиблення й розширення міжпредметних зв'язків.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні застосування сучасних освітніх технологій для реалізації культурологічного змісту, використання міжпредметних зв'язків при вивченні культури на уроках історії тощо.

Список використаних джерел:

1. Власов В. Історія української культури першої половини XVII ст. Матеріали до уроків / В. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №1-2. – С. 6-12.
2. Гаврилюк Ж.М. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України [Електронний ресурс] / Ж.М. Гаврилюк // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. І.О. Грязнов. – 2012. – Вип. 3. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_3/12gjmkiu.pdf.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 641-666.

4. Косова Г.Р. Изучение вопросов культуры в школьном курсе истории СССР / Г.Р. Косова. – М. : Просвещение, 1987. – 253 с.
5. Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_3_d_2.php.
6. Позінкевич Р.О. Освіта в системі культури / Р.О. Позінкевич. – Луцьк : Волинський держ. у-т ім. Л. Українки, 2000. – 348 с.

In the article the emphasis is made on the value of culturological component in studying of History of Ukraine in secondary comprehensive establishments. On the basis of theoretical and methodological analysis of problem and of the results of the research, carried out by the author, the pedagogical conditions of effective implementation of culturological content of educational material for school course «History of Ukraine 8-9 classes» are grounded, it is noted that the studying of the history of culture is crucial in solving problems of education and formation of outlook of the younger generation.

Key words: culture, culturological approach, culturological content, history of Ukraine, historical and cultural process, monuments of culture, education, history lessons, architecture, art, literature

Отримано 27.09.2016 р.